

ESTACIÓ-TALLER DE CIURANA, per J. MASSOT Y PALMERS.

CIURANA està situada en un petit plà d'uns 5 jornals equivalents a 12 hectaries d'extensió aproximadament, en el cim d'un extrem de serra dependenta de les de Prades y distant quatre kilòmetres de la carretera de Reus a Cornudella y Lleida. Té una elevació de prop de 800 metres sobre el nivell del mar, està orientada de N. a S. y vorejada pel riu Ciurana per llevant y pel barranch de les Esplugues per ponent.

Descansa sobre uns *estratus* de calça, pelats en part y en part coberts de claps de terra de conreu, que per la seva part s'apoiem en un macís molt groixut de pedra molera que sobreix d'entre les piçarres y licorelles que per totes parts el volten.

Aquest macís triàssich en forma de coma, isolat per totes bandes excepte per el nord que en forma d'istme comunica ab el conjunt de serres de les que n'es dependent, ofereix per sa constitució y estructura series garanties de defensa natural.

Voltat de cingles pregons ab espadats que varien de 15 a 100 metres d'alçada, el Plà de Ciurana, a excepció de l'istme d'unió al macís de Prades, sols es accessible per dos graus que en la banda N. y S. deixen les glebes de calça. Més encara el pas per aqueixos graus ofereix series dificultats, particularment el del mig-jorn que no més pot transitar-se a peu, y això molt penosament.

Es per aquest motiu que Ciurana ha sigut en tot temps segur lloch de refugi y fortificació, com ho proven els restes d'edats prehistòriques y les runes de ses fortificacions y de son famós castell, últim baluart en que's feren forts y temuts els Emirs que cobraven tributs de tota la rodalia y feien sentir el pes de ses freqüents irrupcions al Camp de Tarragona, al Priorat y a la Conca de Barberà, ab quals senyors estaven en lluites continues.

Actualment, Ciurana encara mostra als visitants l'importancia de son passat, palesament gravada en les antigues fortificacions, meitat naturals, meitat obra de l'home pera lliurarse de sos enemichs.

Aixís, prenent començ en el Castell (aixecat en la part més estreta del istme y defensat per una pregona vall oberta a colps d'escoda en els maciços de calça a qual peu van a parar: d'una banda el camí que de les serres condueix a Ciurana pels cims, y d'altra banda el corriol que hi dú de les valls del Ciurana); y seguint la vora del cingle, desseguit se troba l'imponent espadat conegut ab

el nom de *Salt de la Reina mora* (famós per sa llegenda ben coneguda dels naturals), l'esbals més ferèstech, alt y enasprat de tot Ciurana; després segueix un plà, que en suau inclinació, dú del Castell a la Vila. Aquesta, edificada a ran mateix dels espadats, està formada per 18 o 20 cases arraserades a l'ombra de l'hermosa iglesia d'aire romànich.

De l'iglesia cap a la part de mig-jorn, l'alçada del mur natural pert importància a benefici d'un segon esgraó d'arenisca vermella, que en inclinació lenta puja des del peu del salt de la Reina mora, vorejant el macís interior en forma d'esprial, fins al grau del sud, un dels dos únichs passos franquejables pera arribar al plà relatiu en que està construït el poble esquit. Aquest grau, penosament transitable, prenent peu en el relleix inferior, s'enfila en irregular esprial cap a la part alta, tenint constituïda la solera unes vegades d'esgraons de pedra esmolats pel trànsit y altres de pedruscall y terregosa arrocegada del cim pels aiguats tempestuosos.

A mitja pujada del grau y en una estreta gola, s'hi veu encara en peu un troç de mur groixut y, una mica més avall y fent vorera de camí, hi ha l'altre troç que junt ab son company de dalt impedièn l'accés al cim per aquella banda, no més que mitja dotzena d'homes s'ho proposessin.

Continuant la vora del cingle pel cantó que guaita al Montsant, o sia el de Ponent, els espadats se fan menys notables. Allí hi son els relleixos més baixos. Dits relleixos que esgraonen aquell pendis, formen petits troços de conreu de vinya, morta per la filoxera.

Quan el cingle comença a constituir part de l'entrada del Comellar de les Esplugues, torna a pendre gran volada per estar descalçat en la base. En ella hi son traçats els caminals de ferradura, que fent mil marrades y giragonses duen al mateix peu del poble en que s'conserven encara ls restes de les fortificacions que privaven l'entrada per aquell segon lloch accessible, y que s'escau molt pròxim de les altes parets del Castell enrunat pel temps, les vicissituds y l'abandó dels homes.

De la descripció que precedeix se desprèn: que Ciurana, elevantse isoladament en l'era secundària y apareixent formant un còs ben lliure y independent, oferia un lloch segur de defensa natural ab escassos medis als primers pobladors d'aquelles encontrades, circumstància que devia contribuir en molt a que fos aprofitat per l'home prehistòrich.

Entrant de plè en l'estudi de l'estació-taller prehistòrich de Ciurana, començaré per dir que s'troben objectes de sílex escampats per tota l'esplanada del cim y relleixos de la banda de les Esplugues (Fig. 1).

S'en troben a flor de terra y en les feixes de cultíu que esgraonades en anfiteatre van desde'l peu de les cases de la vila fins al grau de mig-jorn, y se'n troben també en els relleixos, abrìchs y coves del nort barrejats ab la terregada que ls encega y recobreix.

Aquell escampall de sílex de totes formes y dimensions en la superfície y cos de la terra de cultiu arreplegada entre ·ls claps de calices que ·ls fan de marges, m'han arribat a fer pensar si en altre temps aquelles cingleres, avuy retallades per mor de l'aprofitament de la pedra pera la construcció del poble, de l'Iglesia y del Castell, eren grans maciços socavats deixant extensos abrichs y fondos soplujos, com passa amb tots els voltants de les gleves que constitueixen el Pla de Ciurana.

Fig. 1

Soler del Comellar de les Esplugues

La gent de la vila explica l'abundancia de sílex dient que en altre temps hi havia hagut un taller de pedernals pera fusells de pedra foguera.

El descobriment fou pura casualitat.

Com en altres ocasions feia ma visita a la vila de Ciurana cercant aquelles fondes y inexplicables emocions que proporcionen les belleses, llegendes y tradicions de sa iglesia, de son castell y de l'agrupació de cases que formen el poble més típich y característich que he conegut fins avuy dia. Ademés, en aquesta ocasió m duia a Ciurana ·l desig de visitar les Esplugues, el lloch misteriós en el qui hi hagué cases de moros segons els uns, un convent de monjes segons els altres y segons els més un poble de regular importancia, destruït pel flagell de les guerres.

Ja veurem més tart fins a quin punt son certes aqueixes tradicions, y quina d'elles té més visos de veracitat.

Quan fent camí varem esser al peu de Ciurana, vaig adonarme de l'abundor de petits sílex informes als que no vaig concedir cap importancia al principi; mes, quan tinguí la sort d'arreplegarne un que a sa característica forma de punta de fletxa unia ·ls retochs intencionats y la talla premeditada, no vaig saber estarme de cercar altres exemplars que confirmessin la sospita nascuda per la primera troballa, certament notable. La satisfacció d'aqueix desig no va ferse esperar gaire. Un moment més tard les troballes foren més freqüents y sortoses, y sens adonarmen me vaig trobar lluny del camí y amb una butxacada de troços de sílex de variadíssimes formes, pesos y dimensions.

Pujant marges esbotzats y cingles enasprats vaig arribar al peu d'una cova en la que ·ls sílex hi eren molt més abundants. Arrocegantme doní una mirada investigadora per l'interior cercant residuus de l'home prehistòrich, omplintme d'intensa satisfacció la vista de una dent *d'equideo*, a la que doní de moment molta importancia sens que ·n tingués gens ni mica, per quant degué esser depositada allí per algun animal com sobrant de son festí.

Al poble vaig adquirir algunes destrals pulides de bassalt, trobades pel co-

mellar de les Esplugues y regular nombre de nuclis recullits en els troços de conrèu pròxims a les cases.

Així quedà descoberta casualment y situada en condicions d'un pròxim y formal estudi, l'estació-taller de Ciurana.

Erem a 22 de Setembre del any 1909.

Altres visites seguiren a la primera, que posteriorment han sigut seguides de recents viatjes, fets ab l'únich y exclusiu objecte de conseguir les notícies indispensables pera ferne un estudi tant complet y detallat com el que ofereixo a la consideració dels estudiosos y aficionats als coneixements paleontològichs.

Tots els objectes recullits a Ciurana poden dividir-se en dos grupus:

1. ^{er} : Objectes de pedra . . .	}	1. ^{er} Sub-grupu: Pedres tallades	1. Ronyons silicis.
			2. Percutors.
			3. Nuclis.
			4. Nuclis-percutors.
			5. Escardiços.
			6. Fulles o gavinets.
			7. Retocadors.
			8. Puntetes.
			9. Punxons.
			10. Burils.
			11. Fletxes.
			12. Raspadors.
			13. Gratadors.
			14. Serres.
			15. Dischs.
			16. Lenticules.
			17. Fragments indeterminats.
2. ⁿ : Objectes d'os.	}	2. ⁿ Sub-grupu: Pedres pulides	1. Destral de fibrolita.
			2. Destrals de bassalt.
			3. Punxons.
			4. Compressors.
			5. Martell de calça.
			6. Fragments de destral.

RONYONS SILICIS. — No son escaducers els que 's troben a Ciurana. Se tracta de troços de silex de regular tamany, sens forma determinada ni retochs de cap mena.

De vegades tenen la superfície irregular ab desgastaments pel frech natural: son ronyons recollits en plè camp que han estat subjectes a tota classe de accidents; altres vegades presenten les cares tallades y sens cap fregament. Aquests acostumen a esser de millor qualitat, sens dubte per tractarse de silex arrencat de bons jaciments; en cambi en els primers, a la mala qualitat del material, hi ha que afegirhi la manca de compacticitat.

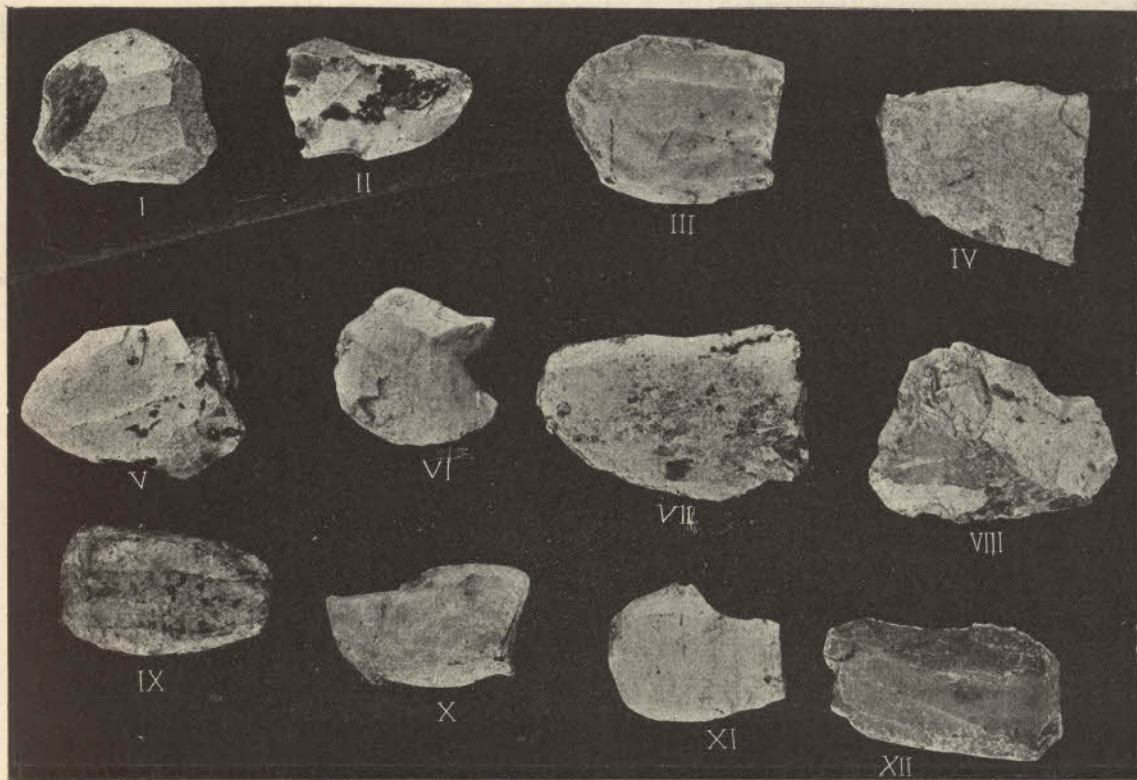

Fig. 2. — Nuclis y nuclis percutors

PERCUTORS. — Al començament de la talla de la pedra devia aprofitarse com a martell el primer troç manual que venia a tom; devegades un mateix troç del silex que s'elaborava.

L'us seguit d'un mateix fragment pera martell, abans d'inutilisarlo havia-li de donar el caràcter específich que 'l distingeix dels demés materials similars.

Aixís se troben en l'estació-taller de Ciurana: uns cossos més o menys arrodonits o ovals, perfectament adaptables a la mà, ab la superfície materialment coberta de petites esquerdes, resultat dels descantells rebuts al colpejar amb ells materials durs.

Son notables els dos exemplars núms. 2 y 3 de la figura 4 que pesen 384 y 280 grams, medeixen 74 per 60 per 57 y 78 per 58 per 47 de llargada, amplada y altura y tenen un volum de $150 \text{ y } \frac{1}{3}$ y $105 \text{ y } \frac{1}{3}$ centimetres cúbichs respectivament.

NUCLIS. — Feta la talla dels ronyons y després de treuren totes les fulles que bonament s'ha pogut, queda 'l cor o residuu de ronyó que reb el nom de nucli.

La preparació dels ronyons fins a donar bones fulles era treball delicat y intel·ligent, per quant de la bona o mala preparació depenia 'l resultat de la

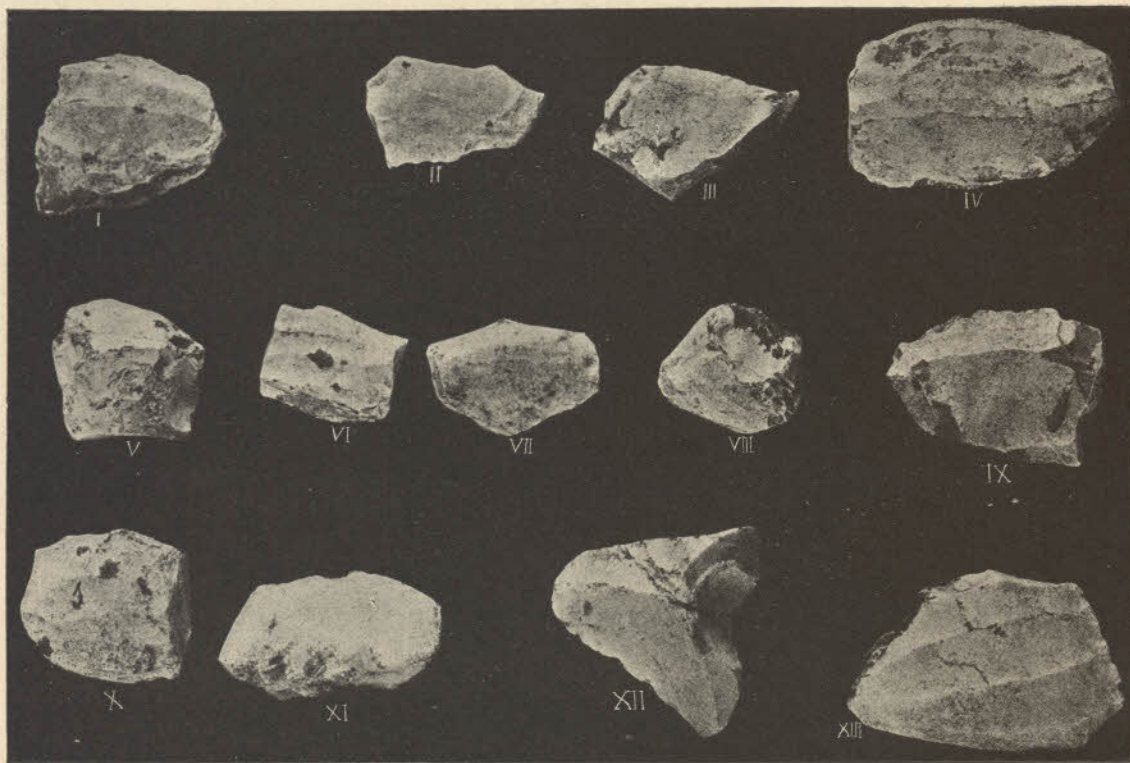

Fig. 3. — Nuclis, percutors y escardiços

talla, perfeccionada ab els retochs posteriors fins a conseguir la forma del objecte que 's desitjava.

Els exemplars següents donen idea justa dels trobats a Ciurana:

Figura	2	—	Núm.	2	—	Nucli	piramidal	102	grams	y	40	cm. ³
»	»	—	»	3	—	»	aplanat	150	»	»	56'50	»
»	»	—	»	4	—	»	plà	89	»	»	34	»
»	»	—	»	5	—	»	piramidal	152	»	»	57'33	»
»	»	—	»	7	—	»	plà	175	»	»	50	»
»	»	—	»	10	—	»	piramidal	127	»	»	42'50	»
»	»	—	»	11	—	»	plà	53	»	»	20	»
»	»	—	»	12	—	»	prismàtic	86	»	»	32	»
»	3	—	»	1	—	»	piramidal	134	»	»	50	»
»	»	—	»	2	—	»	»	60	»	»	22	»
»	»	—	»	4	—	»	»	131	»	»	49	»
»	»	—	»	6	—	»	prismàtic	62	»	»	23	»
»	»	—	»	7	—	»	piramidal	66	»	»	26	»
»	»	—	»	8	—	»	»	56	»	»	20	»
»	»	—	»	13	—	»	aplanat	131	»	»	49	»

Les dimensions estan compresas entre 88 per 52 per 28 y 59 per 40 per 14 pera 'ls núms. 7 y 11 respectivament de la figura 2.

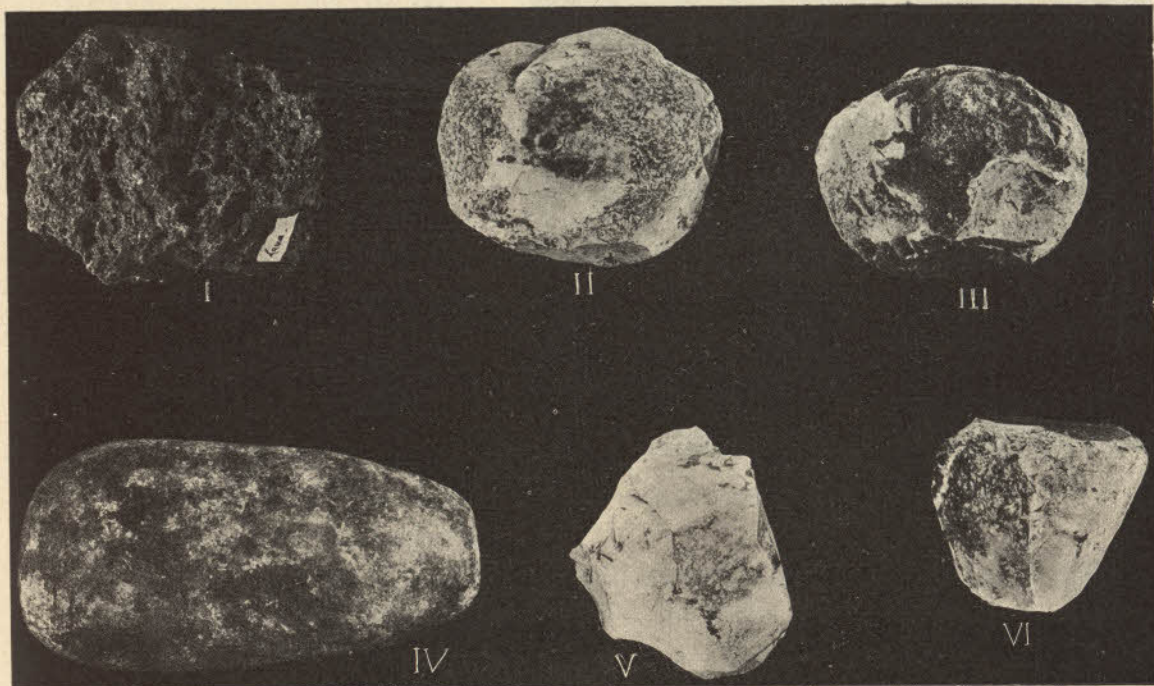

Fig. 4. — Percutors, nuclis percutors y troç de lava

NUCLIS-PERCUTORS. — A voltes eren aprofitats com a martells o percutors els nuclis procedents de la talla dels ronyons, quan aquests no donaven més fulles útils.

Els nuclis-percutors se distingeixen per presentar unes cares perfectament tallades y altres ab els innombrables y diminuts esquerdalls produïts pel seguit colpejament a cossos de marcada duresa.

Ne son exemplars notables:

Figura 2	—	Núm. 1	—	Nucli-percutor molt irregular	de 119 grs. v 45'30 cm. ³
»	»	» 6	—	» cuboideu	» 150 » 56 »
»	»	» 9	—	» piramidal	» 156 » 51 »
»	3	» 5	—	» arrodonit	» 106 » 40'25 »
»	»	» 10	—	» cilindroideu	» 166 » 64'75 »
»	4	» 5	—	» cuboideu	» 220 » 77 »
»	»	» 6	—	» piramidal truncat	» 184 » 68 »

Els nuclis y nuclis-percutors de silex de treball delicat, donen marcadíssim caràcter als tallers Robenhausians.

Les dimensions majors corresponen als núms. 5 y 6 de la figura 4 que tenen 71 × 50 × 35 y 55 × 51 × 46 mm. respectivament y la menor al núm. 5 de la figura 3 que té 50 × 40 × 35 milimetres linials.

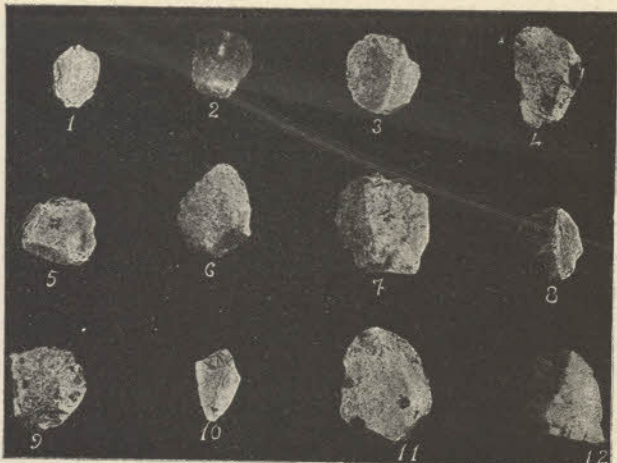

Fig. 5. — Dischs y retocadors

ESCARDIÇOS. — Reben aquest nom els troços, de formes y dimensions variadíssimes, que resulten del descantellament dels ronyons al ésser preparats pera la talla de fulles.

Els escardiços gairebé sempre eren rebuig: mes en algunes ocasions la talla havia sigut tan feliç que fàcilment podien ésser convertits en fletxes, puntes y raspadors.

Dos exemples de tamany extremat son els núms. 12 y 8 de les figures 3 y 6 respectivament.

En el taller de Ciurana se'n troben a mils de milers.

FULLES O GAVINETS. — Son los elements despresos dels nuclis previa curosa preparació. Essent com eren la materia primera de la qual, per retochs successius, ne feien els demés objectes, calia que, abans de despendrels, s'adaptessin en part a la figura del útil que ab ells havia de fabricarse en les successives manipulacions.

La bellesa de les fulles, aixís com sa importancia, depenia de la qualitat del sílex, de la grandaria del nucli, de la perfecció del percutor y de l'intel·ligencia del obrer, en primer terme, així com de la fulla depenia l'hermosura del objecte que ab ella devia construirse.

Exemplar preciosíssim de fulla es el núm. 1, figura 6, el més notable dels trobats a Ciurana. Medeix 105 mm. de llargada per 32 d'amplaria y es sensiblement arquejat. Altres tipus de fulles son els núms. 2, 3, 4 y 7 de la mateixa figura y els núms. 1, 5, 6, 11, 14, 19 y 20 de la figura 10.

RETOCADORS. — Si bé en la talla intencionada el treball té molt de premeditació, quan havien de ferse certs objectes, calia además del percutor un element auxiliar ab el qual s'acabaven les feines delicades que per percussió eren impossibles; manipulacions solament factibles per medi d'una compressió obrant molt sabia y curosament.

Els instruments de que se servien pera realisar aquest treball, eren petites puntes resistents y molt ben preparades pera que fossin comodament prensibles, y ab les quals feien saltar pacientment petites parts de les fulles fins aconseguir la forma desitjada.

Uns bons exemplars de retocadors son les figures núms. 2, 10 y 12 de la figura 5.

PUNTES. — Son silex de forma triangular o fusiformes que, provinents de la talla premeditada, han sofert successius retochs de perfeccionament fins que han adquirit les dimensions, caràcter y figura desitjats.

Exemplars de puntes ne son los núms. 9 y 11, 12 y 17 y 2, 3, 13 y 14 de les figures 6, 7 y 9.

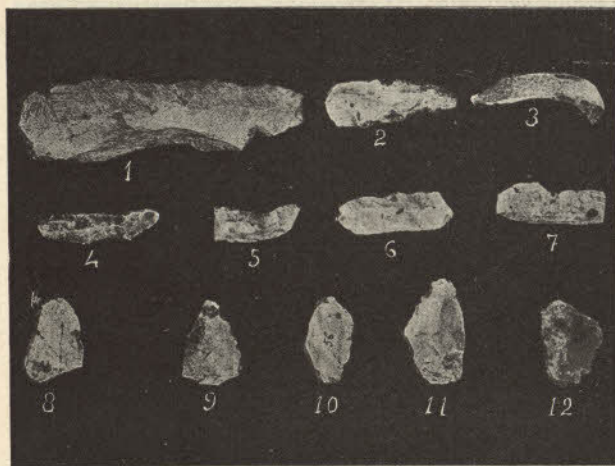

Fig. 6. — Escardiços, puntes y fulles

PUNXONS. — Son instruments delicadíssims que consten de un mànech o puny y d'una punta fusiforme produida per retochs sabiament realisats.

Eren aprofitats segurament pera foradar les pells, les fustes y demés materials de construcció.

Els punxons aparegueren al final de la època mousteriana; mes quan arribaren a son major grau de desenrotlllo y perfeccionament fou en la solutriana, que proporciona bellíssims y delicats exemplars.

Una mostra, collocats per orde de desenrotllament, son els exemplars números 9, 4 y 12 de les figures 7 a 9 y els núms. 2, 3 y 16 de la figura 7.

BURILS. — Certs treballs haurien sigut impossibles ab els punxons, que per sa extremada delicadesa careixien de resistencia pera ratllar objectes de duresa extraordinaria. De aquí que calgués preparar pera aquest fi puntes especials, sens donarlosi la bellesa y galanura dels punxons, però que tinguessin la resistencia necessaria pera foradar per alta pressió y lenta rotació objectes durs.

El millor exemplar de buril trobat a Ciurana es el reproduit en la figura 9, núm. 15.

FLETXES. — Les fletxes ordinariament rebien la forma de un triangle issós-celes de base estreta y vèrtix molt punxagut.

En el periode neolítich les fletxes arribaren a conseguir unes formes tant capritxoses y un treball tant delicat que causen extranyesa per lo que suposen de perfeccionament de fabricació ab medis escassíssims.

El tipo de fletxes trobades a Ciurana es primitiu y sense les galanures dels exemplars trobats en altres tallers de la mateixa època.

Així ho demostren els objectes 1, 14 y 15 de la figura 7.

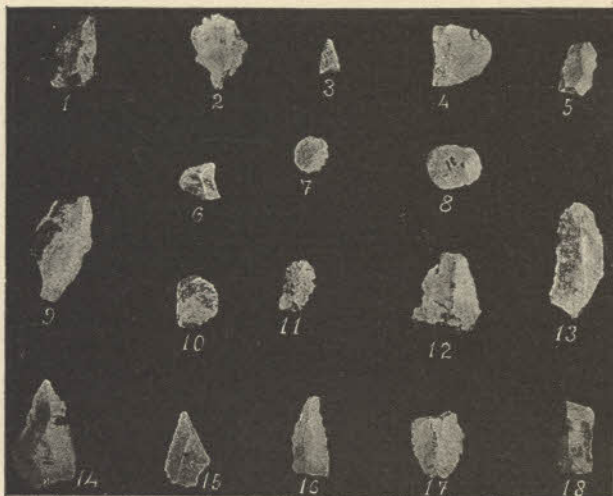

Fig. 7. — Lenticules, fletxes, raspadors, etc.

Uns quants exemplars dels més típics son els representats en els núms. 10 y 11 de la figura 7; 1, 5, 8, 10 y 11 de la figura 9; 2, 8, 13, 14, 15, 16 y 21 de la figura 10, y 5, 6 11, 13, 14, 15 y 20 de la figura 11.

GRATADORS. — Reben aquest nom les làmines retocades en un extrem en forma d'arch y en l'altre deixat estar segons queda al dependres del nucli, que's troben en els tallers y estacions de les èpoques solutriana, magdaleniana y neolítica.

Se desconeix el verdader us a que eren destinats; mes per sa forma y construcció apar que s'usaven pera treballs més delicats que els raspadors ab els que tenen un punt de contacte: l'extrem retocat a propòsit pera fer raspats.

Entre els molts exemplars recullits a Ciurana, els més notables son els representats en los núms. 1, 2, 3, 6, 7, 9, 10 y 11 de la figura 8.

SERRES. — Els talls de les fulles, per fins que resultin, més estan compostos de diminutíssimes dents que de talls veraders. Al aprofitarlos pera usos industrials y domèstics més ho eren com a finíssimes serres que com a gavinets. No obstant, quan calia que serressin de debò, sofrien laboriosos retochs que les convertien en verdaderes serres ab ses dents fe-

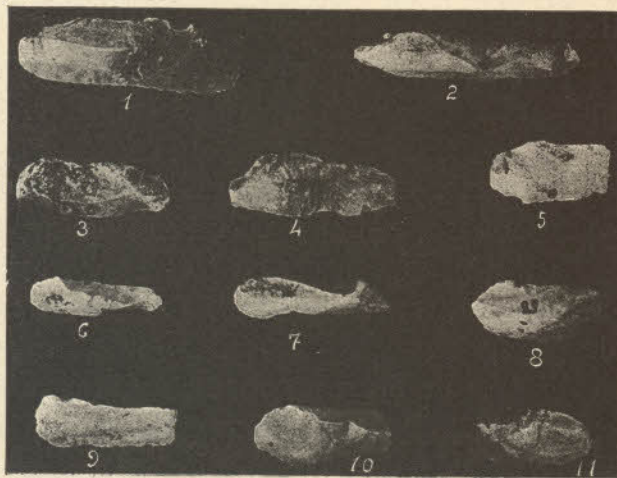

Fig. 8. — Punxó y gratadors

RASPADORS. — Reben el nom de raspadors les làmines de sílex de formes comunment triangulars, trapezials y quadrangulars, proveides de tall en sos caires, que s'usaven pera raspar les parts grasses y fibroses de les pells al prepararles pera la fabricació de peces de vestir.

Els raspadors trobats al taller de Ciurana son nombrosos y variadíssims de forma y grandària.

Molts d'ells tenen esmolades les arestes per l'us continuat a que degueren estar subjectes.

tes a maravella pera complir l'objecte a que anaven destinades.

El millor exemplar dels trobats a Ciurana es el figurat ab el núm. 4 de la figura 10.

DISCHS. — Reben aquest nom unes plaques de sílex de forma lenticular retocades en els caires, de més o menys gruix y bastant abombades d'un costat.

S'ignora el verdader us que se'ls donava. Es general la creencia de que eren destinats a jochs.

D'aquests dischs se'n comencen a trobar en l'època *acheliana*, però no son abundants ni perfectes fins arribar a plena època mousteriana.

Al començament de llur aparició, donaren molt que pensar als paleontòlegs, ja per la manera com son construïts, ja per sa forma, son us y per no quedar residuus que aclareixin de quin nucli provenen, arribant a creure alguns si en veritat aqueixos dischs son altra cosa que nuclis.

Per lo que fa referencia als trobats a Ciurana, cap indicati hi ha pera considerarlos com a nuclis, y si algun destí se'ls hi pot atribuir ab fonament, es el d'haver servit de raspadors.

Els cinch representats en els núms. 3, 5, 7, 9 y 11 de la figura 5 son els més característichs de la collecció.

LENTÍCULES. — Aplico aquest nom, deduïntlo de sa forma, a uns petits sílex que tenen la figura d'una lente diminuta.

N'hi ha alguns de grandaria tant escasa (núm. 7, figura 7), que sols arriben a tenir un diàmetre de 14 mm. per 3'5 mm. de gruix.

Son objectes que per son reduït tamany y la seva graciosa presencia devien servir purament de joguina o ornamentació.

A Ciurana se n'han trobat regular nombre d'exemplars, d'entre'ls quals son els més remar-

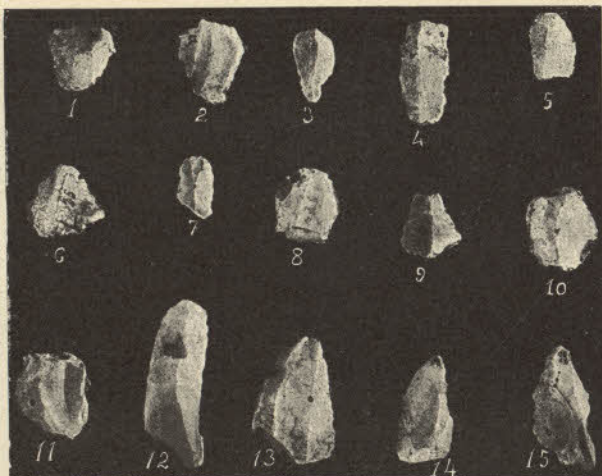

Fig. 9. — Puntetes, punxons y burils de sílex

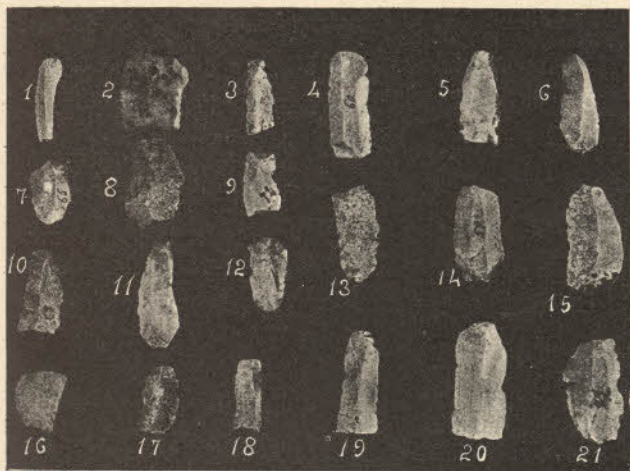

Fig. 10. — Serres, fulles y raspadors

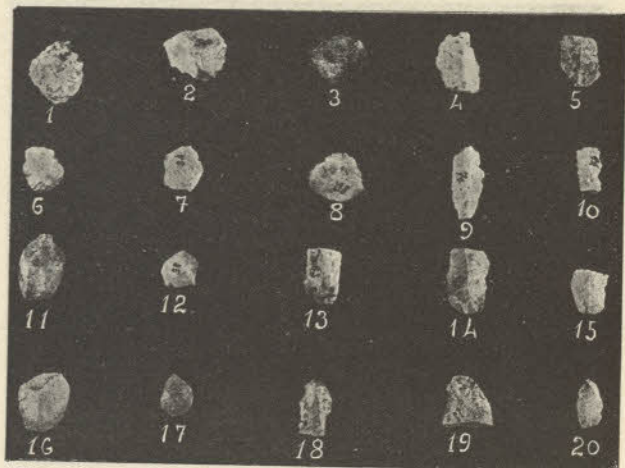

Fig. 11. — Lenticules y fragments de sílex

cables els següents, algun d'ells no ben acabat encara:

Núm. 17 figura 10 0'67 grams.

» 7 » 7 0'86 »

» 12 » 10 1'04 »

y ·ls núms. 8 y 2, 3, 6, 8 y 16 de les figures 7 y 10.

FRAGMENTS INDETERMINATS.—

Formen el gran aplech de troços de totes mides, formes y pesos procedents de la talla, retochs y ruptura dels elements fabricats ab objecte determinat.

No son escassos els fragments en que s'hi endevina a través de son deterior l'objecte de que provenen; puntes, fulles, fletxes, raspadors, etc., etc.

Bon exemple ne son els núms. 4, 5, 6, 13 y 18 de la figura 7 y ·ls números 4, 5, 9, 10, 13, 14, 15, 19 y 20 de la figura 11; el núm. 18 (figura 7) ofereix la particularitat de presentar senyals d'haver sofert l'acció del foc, així com el núm. 6 de la figura 9.

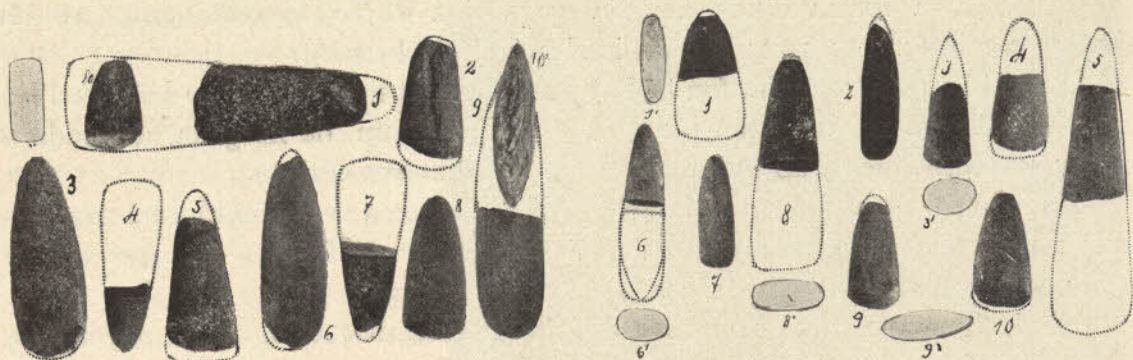
Acabat l'estudi analítich dels sílex tallats de Ciurana, abans de passar al segon sub-grupu, cal que fem comparacions ab els que, reunint caràcters semblants, han sigut trobats en altres estacions y tallers.

A qui hagi tingut ocasió de visitar algunes importants colleccions de sílex tallats y els examini comparativament ab els provinents del taller que acabem de descriure, la primera observació que se li acudirà, es la de que aquests darrers tenen unes dimensions bon xich inferiors de les que tenen els que han sigut recullits en altres llocs.

Els objectes trobats a Ciurana encara que algun d'ells, per excepció, arribi a conseguir una grandaria bastant remarcable, aquesta no es pas comparable de cap de les maneres ab aquelles preciosíssimes fulles que son la nota admirativa de totes les colleccions y museus que les posseeixen, y que foren producte de una felix troballa en tallers importantíssims, en estacions notables, o en sepultures neolítiques, formant part de la pila d'objectes familiars que en vida havien sigut l'estimació del difunt ab qui havien estat enterrats.

Es que Ciurana no 'n produí?

Cap raó fonamentada hi ha pera no creure que 's fabriquessin peces d'una bellesa comparable ab la de qualsevol altre dels millors tallers: lo que no pot dubtarse es de que han desaparegut sense deixar altre rastre que algun hermós fragment pel qual poden deduirse ·ls caràcters dels que no 's troben.

Figs. 12 y 13. — Destrals de fibrolita y bassalt trobades a Ciurana

Segurament foren canbiats, en el comerç d'aquelles èpoques, per altres exemplars pulits dels que, en canbi, se'n troben mostres notabilíssimes.

De més a més, es precis tenir molt en compte que aquest taller que estudiem ha sofert remenaments y trasbalsos que per força han d'haver destruït lo sencer y extraviat lo bo y lo dolent, que no surt a flor de terra.

DESTRAL DE FIBROLITA. — Està representat per l'hermós exemplar de fibrolita (únich a Ciurana) que pesa 155 grams, mideix $84 \times 54 \times 21$ mm. de llargada, amplada y gruix respectivament y té un volum de 44 centimetres cúbichs.

Es representat de plà y de cantell en els núms. 10 y 11 de la figura 12.

La construcció es bon xich defectuosa y irregular, com si hagués sigut construït per mà poch hàbil o fos transformació d'un fragment tallat que no reunia les millors condicions pera la pulimentació.

Son tall no es dret ni està en son plà diametral.

Molt més gastat d'una cara que de l'altra, apar com si al esser esmolat ho hagués sigut solament per un costat.

Aquest exemplar ofereix senyals d'haver sigut usat.

DESTRALES DE BASSALT. — Son les més abundants per no dir úniques y n'hi ha de totes formes, dimensions y pesos, com se pot veure en la següent anotació que describim:

N.º 2, figura 12, 361 grams, $113 \times 585 \times 33$ milimetres de llargada, amplada y gruix respectivament ab un volum de 118 centimetres cúbichs.

Té la secció rectangular y les cares anterior y posterior pulides, les laterals repicades, la punta gastada y el tall absolutament desaparegut per l'us a que degué estar subjecta y ab el qual s'inutilisà, al quedar partida longitudinalment en dues.

N.º 3, figura 12, 993 grams, per $220 \times 68 \times 47$ mm. de llarch, ample y gruix respectivament ab un volum de 310 centimetres cúbichs.

Presenta la forma d'una ametlla gegantina de secció rectangular ab els ànguls escairats. Les cares son repicades y el tall brunyit.

Aquest hermós exemplar fou trobat perfectament intacte y sense senyals d'us.

N.º 5, figura 12, 309 grams, $115 \times 58'5 \times 30'5$ mm. de llargada, amplada y gruix respectivament, ab un volum de 98 centimetres cúbichs.

En aquest exemplar no solament s'hi reconeixen les senyals del gran us que tingué, segons se desprèn de l'estat de destrucció del tall, sino que també s'hi poden veure les senyals d'haver estat enmanegat.

N.º 6, figura 12, 795 grams, $197 \times 62 \times 48$ mm. de llarch, ample y gruix ab un volum de 277 centimetres cúbichs.

Malgrat havérseli donat son us, aquest exemplar fou trobat en bon estat de conservació.

Té l'extrem superior despuntat, la part enmanegada repicada y d'allí en avall brunyida.

N.º 8, figura 12, 340 grams, $126 \times 55 \times 36$ mm. de llargada, amplada y gruix ab un volum de 110 centimetres cúbichs.

Aquest exemplar està molt ben conservat.

Degué esser usat y al esmolarli el tall ho fou per mà tant poch destra, que rebaixà més una cara que l'altra. Per aquest motiu té el tall en forma de bech de flauta y en biaix cap a un costat, venint a resultar completament asimètrich.

N.º 2, figura 13, pesa 223 grams y té $138 \times 37 \times 22$ mm. de llarch, ample y gruix ab un volum de 72 centimetres cúbichs.

Es exemplar importantíssim per haver sigut trobat a mig fer en l'abrich anomenat *Cova del Titi* (Figs. 15 y 16).

Encara que bon xich pulit per haverlo aprofitat com a pedra d'esmolar el qui va trobarla, examinantlo cuidadosament poden reconstituirse les fasses perque passaven els prismes de bassalt al transformarlos en eines.

Així aquest exemplar té la punta y les cares acabades per retochs hàbils y tot just començat a esbiaixar el cos pera formar el tall.

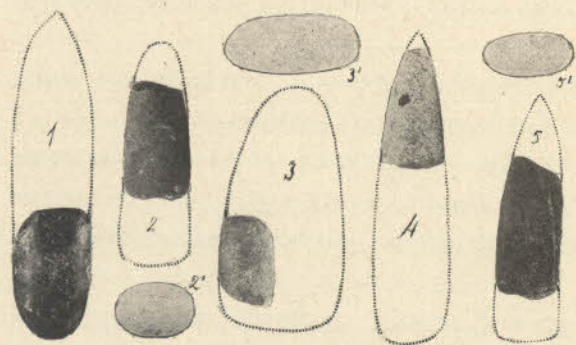

Fig. 14. — Destrals de Ciurana

¿Vol dir això, que aqueixos exemplars foren treballats en el mateix lloch en que han sigut recullits?

Tot lo més que pot admetres es que arribessin allí, en forma de prismes, com a material primari, conduïts per traficants que's dediquessin an aquest negoci y que'ls compradors els elaboressin segons ses necessitats.

Mes tenint en compte que's tracta

d'un sol cas, además de que totes les destrals trobades a Catalunya son del mateix tipu, es llògich creure que existien centres de fabricació d'on eren escampades cap a totes bandes.

N.º 7, figura 13, pesa 167 grams y té $118 \times 36 \times 24$ milimetres de llarch, ample y gruix ab un volum de 57 centimetres cúbichs.

Es l'exemplar més imperfecte y groller de tots els trobats pels voltants de les Esplugues de Ciurana.

N.º 9, figura 13, té un pes de 206 grams y unes dimensions de $115'5 \times 49$ per 23 mm. ab un volum de 69 centimetres cúbichs.

De secció fusiforme, aquest exemplar ha sofert mil vituperis, segons se desprèn de l'estat d'atropell de ses cares, plana la una y l'altra duent marcat vora del tall el puliment natural per les aigues carregades de sorra.

Fou trobada en un camp de les riberes del riu Ciurana, les aigues del qual l'invadeixen tot sovint al sortir de mare per l'aiguat més insignificant.

Es de suposar, y sos desperfectes aixís semblen afirmarho, que devia corre riu avall en alguna rubinada que 'l transportà fins al lloch de jaciment en que fou recullit y aon sofrí 'l puliment de la cara que guaitava al cel.

Per l'anàlisis del tall se comprèn que fou usat.

N.º 10, figura 13, pesa 230 grams, té $100 \times 51'5 \times 31'5$ mm. de llargada, amplada y gruix respectivament ab un volum de 79 centimetres cúbichs.

Destral curta y rebassuda té 'ls costats y les cares repicades fins als plans d'esbiaix, l'intersecció dels quals forma el tall, que es esmossat per l'us que degué donàrseli.

PUNXONS. — Encara que no sigui 'l més propi, no 's mereixen altre nom aquells exemplars de pedra pulida que tenen la figura coniforme y la secció oval o circular perfecta.

L'únich exemplar recullit sembla aprofitament d'una destral fusiforme trencada pel mig y allisada la fractura.

Està representat en la figura 13, núm. 6 y pesa 93 grams, medeix 71 per $35'5 \times 28$ mm. ab un volum de 41 centimetres cúbichs.

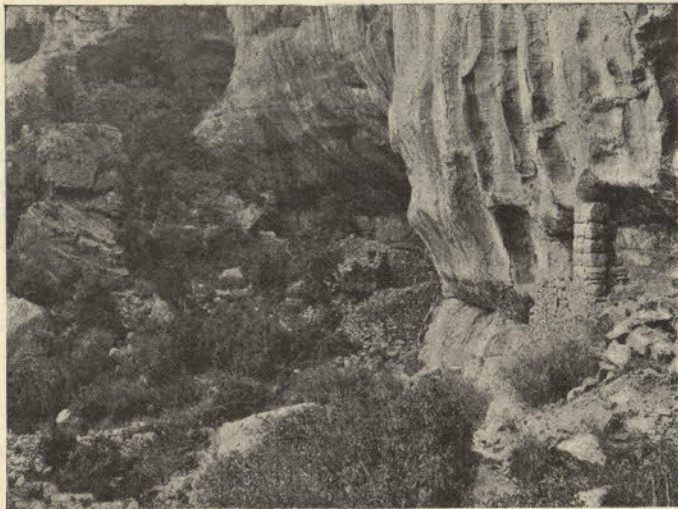

Fig. 15. — Ciurana. Coves del Tití

Fig. 16. — Interior de la cova del Titi

COMPRESSORS. — Son els instruments de pedra repicada, equivalents als retocadors del periodo paleolítich, que tenen la forma cònica y es troben en els tallers Robenhausians on s'aprofitaven pera repicar la pedra grollerament tallada y posarla en condicions d'esser fàcilment pulida.

L'únich exemplar conseguit a Ciurana té la secció oval, pesa 158 grams, medeix $74 \times 41 \times 35$ mm. de llargada,

amplada y gruix respectivament, ab un volum de 61 centimetres cúbichs, es fet de bassalt y està representat en la figura 13, núm. 3.

PERCUTOR DE CALIÇA. — Pesa 703 grams, mideix $120 \times 62 \times 57$ milimetres de llargada y de gruix en sos diàmetres extrems ab un volum de 250 centimetres cúbichs y té la forma d'un ovoide desgastat dels caps.

Està representat en el núm. 4, figura 4.

La seva construcció sembla esser deguda a la naturalesa completada per la mà del home. Per lo tant aquest exemplar confirma que devegades nostres ascendents aprofitaven com a percutors el primer matacà manual que 'ls venia a les mans.

Son aspecte demostra que ha sigut usat de totes dues extremitats y particularment de la major. Una mena de sech pròxim al cap més gros sembla manifestarnos que fou emmanegat pera aumentar la força del cop.

FRAGMENTS DE DESTRAIS. — La creencia vulgar de que les destrals de pedra son la part material del llamp que causa les desgracies, acompanyada de la superstició de qu'estan posseïdes de suficient poder pera allunyar les tempestes, sense causar víctimes, y pera no deixar obrar sos efectes al foch, desgraciadament contribueix a que es malmetin exemplars hermosíssims y de valor històrich incalculable.

Aixís ho patentisen algun dels fragments que a continuació anoto:

N.º 1, figura 12. Fragment del més hermós exemplar provinent de Ciurana. Ha sigut posat a l'acció del foch directe que l'ha trencat y malmès. No m'ha capigut la sort de conseguir els fragments que manquen pera reconstruirlo en sa totalitat com representa la figura.

Mideix $163 \times 74'5 \times 47$ mm. de llargada, amplada y gruix respectivament ab un volum de $321'50$ centimetres cúbichs y un pes de 920 grams.

Figura 12	—	Núm. 4	—	113 grams,	$57 \times 44 \times 35$	mm.,	46	cm. ³
»	»	»	7	— 208	» $80 \times 54 \times 35$	»	76	»
»	»	»	9	— 424	» $112 \times 58 \times 58'5$	»	149'50	»
Figura 13	—	»	1	— 75	» $55 \times 51'5 \times 16$	»	29'50	»

Aquest exemplar se diferencia de tots los demés de la colecció provinents de Ciurana per lo caràcter especial de sa forma y de son poch gruix.

Figura 13	—	Núm. 4	—	188 grams,	$72 \times 51 \times 30$	mm.,	67	cm. ³
»	»	»	5	— 298	» $100 \times 54'5 \times 36$	»	107	»
»	»	»	8	— 258	» $99 \times 53 \times 31'5$	»	91'50	»
Figura 14	—	»	1	— 509	» $123 \times 67'5 \times 40$	»	173'50	»

Important fragment d'una hermosíssima destal finament brunyida y de factura elegant y perfecta.

Figura 14	—	Núm. 2	—	382 grams,	$112 \times 61 \times 34$	mm.	132	cm. ³
»	»	»	3	— 220	» $94 \times 53 \times 34$	»	78	»
»	»	»	4	— 272	» $103 \times 54 \times 35$	»	95'50	»
»	»	»	5	— 423	» $124 \times 57 \times 38$	»	147'50	»
Figura 4	—	»	1	— 407	» $87 \times 72 \times 55$	»	177	»

Aquest darrer es un troç de lava portat a Ciurana no sabem ab quin objecte.

Al fer l'anàlisis de les pedres pulides de Ciurana una particularitat crida al moment l'atenció; totes les destrals que s troben senceres, tots els fragments recullits al plà y al pendís son construïts d'especies de pedres estranyes al lloch on son trobades.

Això ens dona idea del comerç que devia haverhi, en aquelles èpoques llunyanes de nosaltres, entre les diverses tribus que poblaven el sol de Catalunya y les vehines; ja que no es de suposar que 'ls mateixos pobladors anessin a cercarles, ni tampoch es probable que totes les pedres escampades pel terme de Ciurana fossin portades allí pels mateixos habitants arribats en un d'aquells éxodes que trastornaven tumultuosament les costums y 'ls avenços existents en una comarca.

D'esser certa la darrera suposició, caldria convenir en que aquells trashuants venien de regions molt apartades, o, quant menys, que hi mantenien relacions comercials, sinó, ¿com explicariem la presencia del exemplar núm. 10, figura 12, fet de un material que a Catalunya no existeix?

Mes com sigui que la presència d'instruments d'un material no propi de la comarca en que l'objecte ha sigut trobat es fenòmen que 's repeteix molt sovint, sense que apareguin els desperdicis que solen perpetuar els llocs de fabricació anomenats tallers, devem acceptar com a principi lògich d'economia industrial que tota classe d'instruments eren fabricats en la proximitat del jaciment d'on extreien la materia primera y que més tard escampaven arrèu, y no que transportessin el material primari a gran distancia, pera esser transformat allí. No obstant, l'exemplar núm. 2, de la figura 12, sembla demostrar lo contrari d'aqueixa tēsis.

OBJECTES D'OS.—En veritat no 's tracta pas d'os, sino de marfil, ja que 'ls objectes d'aquesta substancia trobats a Ciurana son troços d'ullals de senglar, treballats imperfectament.

Se tracta d'una mena d'agulles grolleres y de punxons barroers fabricats ab esberles d'ullals esquerdats en sentit longitudinal y afinats per medi de pacients frechs ab un cos dur, fins a conseguir la forma y gruix que convenia, segons l'us a que anava destinat.

Els tres exemplars trobats son molt deficientes y estan molt malmesos.

Acabada la descripció analítica de les pedres tallades, dels instruments de pedra pulida y dels escassíssims objectes de marfil recullits a Ciurana, cal que concretem, basantnos en l'anàlisis que hem fet, la data a que corresponen l'estació y 'l taller.

No pot posarse en dubte de que la major part dels objectes recullits per mi tenen un marcadíssim segell de decadencia de la pedra tallada, posada de manifest pel tamany, varietat y manca de pulcritut en la fabricació; decadencia que començant a insinuarse en l'època Magdaleniana, s'acentua en la Tourassiana y arriba a son major grau de desenrotllo al final de la Robenhaussiana que se distingeix per aqueix caracter y per l'aparició del periode neolítich o de la pedra pulida; emperó tampoch pot deixarse d'admetre que hi ha alguns exemplars que no caben dins del quadre d'aquest periode de tant llarga durada, mes que tractantse de una estació avuy escampada per la superficie de un sol que ha sofert mil remenaments y furgacions, sense capes ni ordenacions de cap mena per haver sigut tresbalsat cent voltes, no tenen cap valor demarcatiu característich.

Així, donchs, de tot lo que acabem de dir ne resulta: que l'estació-taller de Ciurana correspón al periodo de decadencia de la pedra tallada y aparició de la pulida que forma part del periode neolítich y època Robenhaussiana.